

Карпенко І. В.

ФІЛОСОФУВАННЯ В ПРОСТОРІ ЛЮДСЬКОГО СПІЛКУВАННЯ

В статті розглядається особливість філософського способу смислотворення. Воно визначається як діалогічне зіткнення різних смислів, які народилися індивідуальними зусиллями всіх тих, хто філософував в різні історичні часи. Філософське запитування смислу відбувається в просторі людського спілкування.

В статье рассматривается особенность философского способа смыслообразования. Оно определяется как диалогическое столкновение смыслов, которые родились индивидуальными усилиями всех тех, кто философствовал в разные исторические времена. Философское вопрошание смысла происходит в пространстве человеческого общения.

In the article the specificity of the philosophical way of the sense creation is regarded. It is defined as a collision of different senses, which appeared thanks to individual efforts of all those, who had been philosophizing in the different historical periods. The philosophical asking of a sense takes place in the space of the human communication.

Філософія як певне місце в просторі культури виникає тоді, коли змінюється місце в культурі самої людини. Коли це місце перестає визначатися традицією і пов'язаними з нею нормами життя, коли воно починає визначатися власною активністю людини. Знаходячись в місці, спочатку не визначеному, людина вимушена саме це місце піддавати аналізу як місце, де вона проявляє свою діяльність, активність і робить саму активність і діяльність предметом спеціального дослідження: її варіативність і можливість вибору. При цьому баланс особистісного і безособистісного в свідомості людини зрушується на користь першого. Індивідуальна ініціатива зростає, індивідуальна компетентність розширюється, разом з тим набуваючи свого власного виразу. На думку Ю. Давидова, саме «класична» епоха античності надає можливість розглянути становлення нових форм людського спілкування в «лабораторно чистій» формі. В цей час людина «освоювала соціальний простір, що відкривався перед нею, і який вона сприймала як простір її індивідуальної свободи і особистої самодіяльності. Йдеться про «простір» міжособистісних контактів, нових форм спілкування, ініціаторами яких індивіди виступають саме як індивіди, представляючи тут самих себе, а не різні надперсональні спільності і колективи» [1, с. 286]. Це форми спілкування, для яких характерний зв'язок «однаково вільних і вже через одне це рівних людей» [1, с. 287].

З іншого боку, слово філософії (філософське слово) саме може виступати умовою або основою свободи людини. В. Соловйов, характеризуючи знамениту філософську тезу буддизму «все є одне», пише: «Це було перше слово філософії, і цим словом вперше сповіщалися людству його свобода і братське єднання. Цим словом в корені підривалося рабство релігійне і суспільне, руйнувалася всяка нерівність і відособлення» [5, с. 167]. І далі: «Це був могутній протест проти тієї сліпої зовнішньої сили, проти матеріального факту, яким на Сході так пригнічувалася людська особа і в релігії, і в суспільному побуті, це було сміливе повстання людської особи проти природної зовнішності, проти випадковості народження і смерті» [5, с. 168]. Тобто, місце для філософії готувалося в культурі, але і сама філософія не залишалася осторонь від цього процесу.

Усунення норми, яка мала зовнішнє походження і затверджувала себе різними силовими способами як центр, домінанта світоглядної структури особи, означає не що інше, як те, що відтепер в центрі знаходиться особистісне Я у всьому багатстві своїх визначень і різноманітності інтенцій. Знаходячись в певній біографічній ситуації і взаємодіючи у відповідності з нею з навколишнім середовищем, особистість виплескує, породжує безліч різноманітних, центрованих на Я, смислів і значень. Так актуалізується потенційна можливість плюралізації і мультиплікації світоглядних принципів. У центрі опиняється не та або інша універсальна норма або смисл, який лише «вибрав» це Я для свого самоздійснення, а саме мисляче Я, що відчуває, що переживає, що воліє. Світогляд втрачає свій нормативний, універсальний (для всіх) характер і стає індивідуальним. Одночасно індивідуалізуються також форми і способи його виразу.

Отже, людина, яка знаходиться в невизначеному місці, потрапляє в різні ситуації, коли вона не може не вибирати між ними. На такі зміни культурної реальності людина вже не може не зважати. У цих умовах а ні міф, а ні релігія як певні способи смислотворення вже не можуть більш задовольняти людину.

Таким чином, філософія як певне місце в культурі, як певний спосіб смислотворення виникає на перетині двох причин, що взаємно доповнюють одна одну. По-перше, це характер самої культури, яка все більш ускладнюється і яка міняє місце в ній людини, що робить це місце невизначеним, заданим, а не даним. У промові «Про гідність людини» невизначеність місця людини в світі Піко делла Мірандола використовує як аргумент для захисту свого права займатися філософією будь-якої школи, будь-якого часу, будь-якої країни. По-друге, це недостатність існуючих способів смислотворення для визначення місця людини в культурі. Саме в цьому, на наш погляд, витoki органічності появи філософії в культурі, яка розглядається при цьому як органічна цілісність. Самою культурою людина була поставлена в такі умови, коли вона не могла не філософувати. Відзначимо, що при такому підході йдеться більшою мірою не про те, які здібності людина при цьому використовує і в якому продукті утілюється її філософування. Повинно, перш за все, йтися про той спосіб смислотворення, який є єдино можливим за умови, коли жоден з наявних смислів не має переваги і не користується підтримкою будь-яких інститутів (традицій, освіти, держави і ін.). Таким способом смислотворення може бути тільки діалог, коли конкуруючі смисли виступають як рівні між собою. Філософські істини (істини філософії) народжуються тільки в діалозі, і, тим не менше, належать вони тільки визначеному Я і залишаються вони філософськими істинами тільки до тих пір, поки Я тим або іншим способом не нав'язує їх іншим. «Таємниця філософії (як і таємниця вислову) полягає в тому, що вона, як і саме життя, стоїть віч-на-віч з Я, з «іншими» і з істиною. І лише ці моменти служать її обґрунтуванням. Філософ покладається тільки на них. Він ніколи не погодиться ані йти проти людей, ані направляти людей проти Я або проти істини, а істину – проти людей або проти Я. Він хотів би бути скрізь і усюди, ризикуючи опинитися ніде» [3, с. 25].

Отже, філософування – це спосіб смислотворення, особливістю якого є діалогічне зіткнення між собою і з реаліями сучасності різних смислів, які були запропоновані як інституалізованими формами культури, так і виникли в результаті індивідуально-особистісних зусиль всіх тих, хто філософував в різні історичні часи і в різних історичних просторах. Запитування смислу, розуміння, взаєморозуміння відбуваються в комунікативному просторі, просторі людського спілкування. Індивідуальне мислення, що саме по собі є діалогом, мовчазною бесідою душі з собою, вступаючи в співрозмову з Я іншого, долає свою обмеженість і набуває повного виразу. Живий діалог представляє те зусилля думки, в якому знання не тільки народжується,

але і набуває етичного вимірювання, перетворюється на переконання, бо йдеться не тільки про передачу і засвоєння певних теоретичних положень, а про пробудження вольової активності особистості, того бажання, яке народжує мислення. Діалог як засіб духовного спілкування розкриває вищу єдність розуму, віковичне філософське прагнення до вічного і незмінного, піднесеного над частковими інтересами.

Істина, не санкціонована ані міфом, ані релігією, істина, яка є результатом власних роздумів, не може не викликати сумніву. В. Франкл, стверджуючи, що істина тільки одна, ставив питання: хто може взяти на себе сміливість і наполягатиме, що саме йому вона належить? У відповідь можна сказати, що таку сміливість бере на себе міф, який не знає відмінностей між суцим і належним. Він, не сумніваючись, зумовлює людські вчинки, будучи разом з тим істиною і свідомості, і буття. Таку сміливість бере на себе релігія. Але, розуміючи відмінність між суцим і належним, вона направляє свої зусилля на пошук різних шляхів зв'язку між ними. І лише філософія не бере на себе таку сміливість. Вона сумнівається. Останнє не означає, що у філософії як способі утамування спраги абсолютним передбачається безумовна першість питання над відповіддю. Відповідь має в житті не менше значення, ніж питання. Це означає тільки переконаність у вічності питання і відносності і сумнівності будь-якої відповіді. Філософія пропонує людині узяти на себе цю сміливість, а разом з нею і відповідальність за свій вибір. Адже сумнів в істині не означає для людини заборону на служіння їй. Але при цьому філософія також застерігає проти того, щоб людина ставила істину на службу собі.

Від тягара здивування (або страху) перед загадковим (або жахливим) світом людина звільняється двома способами: перший – загадка відгадана, знайдена єдино правильна відповідь і все завдання полягає лише в тому, щоб привести своє життя у відповідність з відкритою істиною; другий – загадка зберігається, питання залишається тому, що відповідь сумнівна, а значить, пошук продовжується і виникає бажання розширити простір пошуку. Адже відзначав І. Кант, що «догматизм нас нічому не навчає», а «скептицизм зовсім нам нічого не обіцяє» [2, с. 98]. Але що поробиш, якщо вони рівною мірою мають свою підставу в повсякденному бутті людини, якій властиво і вірити, і сумніватися. І догматизм, і скептицизм в своїй відносності є виразом абсолютного начала в людині – творчого пошуку безумовних критеріїв смислу, жадання подолання своєї кінечності й частковості.

Філософія цінує своє минуле і ніколи не вважає його минулим. Як людина є зв'язок переконань і вчинків не тільки в сьогоденні, але і у минулому і потенційно в майбутньому в їх нерозривній цілісності, так і філософія живе зв'язком зі своїм минулим і не може відмовитися від нього, не знищуючи себе. Філософія не є тільки обліком дійсності. Вона не задовольняється тим, що є і що є дійсним. Вона прагне творити дійсність і збагачувати фактичний світ. У розпорядженні філософії всі сфери належного, всі сфери абсолютних цінностей. Філософські учення народжуються на ґрунті того, що є взаємно протиставленим і взаємно доповнюваним. Історія філософії свідчить про нескінченні розбіжності, що постійно повертаються, без надії на завершальний загальнообов'язковий підсумок. Це «розплата» філософії за її інтимну близькість до глибин життя, яке постійно міняється.

Не заперечуючи самостійну важливість і цінність інших проблем філософії, слід визнати, що найпершою її проблемою є проблема смислу світу й життя і тих наслідків, які з цього витікають для життя людини, її освіти і виховання, для визначення її ролі і шляхів в житті. Отже, філософія і життя повинні заговорити в суті своїй зрозумілою один для одного мовою. Від цього виграють обидві сторони. З суперечності або ворожнечі між життям і філософією виникає питання про те, що одна з них помилкова. Але істина одна для всіх. Немає істини спеціальної для професора на кафедрі і для

нього ж як людини в звичайному житті. Дозрівши в думці філософа, істина йде в життя як велика творча сила, і тому вона ніколи не буває чисто теоретичною.

Філософування, завершуючись в проблемі смислу світу і життя, ніколи не може залишитися у сфері чистого знання. Воно логічно і внутрішньо є, разом з тим, діяльною силою, що переходить у сферу дії. Філософськи знати, зрозуміти і осмислити – це означає відкрити людині можливість не тільки знати, але і певним чином діяти. Та або інша філософія захоплює людину з безпосередньо життєвої сторони і насичує теплом або життєвою неприйнятністю. Саме тому і виявляється можливим аргументувати в ній «за і проти» вказівкою на задоволення або незадоволення інтимних запитів людської душі – не тільки теоретичного духу, але і волі, і відчуття, і всієї повноти особистості. Філософська правда є завжди не просто об'єктивною істиною, але і суб'єктивно прийнятним положенням. Філософія не може не учити тому, що вона завжди кульмінує в проблемі смислу. Їй завжди властивий особистісно імперативний характер, невіддільний від ідеї навчання, продиктованої її суттю як вчення про смисл світу і життя.

Філософія стає сполучною ланкою культури, коли теоретичні принципи, що виробляються нею, реалізуються в активній життєвій позиції людини, що проголошує їх. Вчинок, за яким стоїть власне розуміння світу, перетворює теоретичну рефлексію на факт світового буття, тим більше значущий, чим свідомішим і відповідальнішим є цей вчинок.

Філософія – більше ніж спеціалізована область знання. Проблеми, які вона вирішує, не є прерогативою їх розгляду тільки професіоналами. Якби це було так, то розгляд філософських проблем обмежувався лише їх обговоренням у вузькому колі. А це за смислом завдань філософії – абсурдне припущення, оскільки цілий ряд філософських проблем безпосередньо стосується простих людей, які не займаються професійно філософією. Який смисл, вирішуючи, наприклад, проблеми моральності, формулюючи етичні або естетичні орієнтири для людини в цілому, залишати їх лише усередині філософського кола фахівців? Навпаки, необхідно довести їх по можливості до більшого числа людей і виконати регулятивну культурну функцію, яка із самого початку була властива філософії. Що дозволено фахівцю у вузькій галузі знання, те не дозволено філософу. «Її (філософії – *I. К.*) таємниче самопоглиблення є в очах необізнаних такою ж мірою дивацьким, як і не практичним заняттям; на неї дивляться як на професора магії, заклинання якого звучать урочисто, тому що ніхто їх не розуміє» [4, с. 105]. Така доля будь-якої філософії, яка відривається від життя. Філософ повинен ставити проблеми і давати відповіді на них, усвідомлюючи всю неповноту і відносність таких відповідей.

Для філософії повсякденний, життєвий досвід людей надзвичайно важливий. Філософія має одним із своїх завдань висунення системи ціннісних орієнтирів, за якими повинні жити людина і суспільство. І тому вона не може замикатися в самій собі. Борючись із забобонами здорового глузду і повсякденності, філософія не повинна ігнорувати те позитивне, що в них є. Це допомагає їй зорієнтуватися на корінні інтереси людини, у тому числі і на закономірності ціннісно-емоційного переживання як власного, так і оточуючого буття. Філософія принциповим чином від людини не відділена. Вона розглядає її внутрішній світ як найважливіший матеріал для рефлексії.

Таким чином, філософування – це спосіб смислотворення, що стосується гранично загального і сутнісного (істинного), того, що становить основу (стрижень) у формуванні програми життєдіяльності людини. Залежно від нього (від того, про що вона філософує) людина оцінює свої можливості в світі, в суспільстві, по ньому звіряє сенс власного життя і будує програму соціальної поведінки, визначає спрямованість своєї соціальної активності. Саме в цьому смислі філософія (як філософування) бере участь в справі світу, в справі культури, в цьому смислі філософія має свій специфічно філософський спосіб впливу на розвиток культури. «Адже людина, як така, знає вона про це чи ні, втілює певні ідеї, смисл яких є за своєю суттю філософським» [6, с. 67].

Претензії філософії зайняти своє місце серед названих феноменів духовного життя були значними. Про це говорить і її ім'я – любов до мудрості, що свідчить, що члени мовного співтовариства знайшли її достатньо значущою, щоб дати їй таке ім'я.

Філософія, разом з міфологією і релігією, починає претендувати на роль способу смислотворення людини, засобу формування її гранично загальної життєвої позиції, яка, у свою чергу, визначає програму її соціальної поведінки.

А. Бергсон свого часу визначав філософію як науку, яку конститує тяга до «безумовного» і «абсолютного». Філософський спосіб втамування спраги «абсолютним» не вільний від авторитетів, але останні не виступають бар'єром між ним і істиною. Авторитети присутні в тому структурованому цілому, яке називається світом смислів і є зосередженням всіх потенційних інтенціональних референтів (у розумінні Brentano і Husserl), всіх об'єктів, до яких відсилає мова, тобто об'єктів, наявних в середовищі тих, хто вступає у комунікацію. Саме комунікація є протиотрутою від претензій на винятковість одного із смислів. Якщо предметом діалогу буде інтенціональний референт, то, очевидно, що середовище комунікації не може не бути за характером діалогічним. Інакше це буде взаємний монолог тих, хто бере участь у комунікації, їх взаємне самовираження.

Філософування як діалогічний спосіб смислотворення може розгортатися в зоні раціональних засобів і завершуватися в класичному філософському трактаті, написаному спеціальною мовою, але воно може розгортатися і за межами цієї зони засобами мистецтва, літератури і т. д. і бути як би розлитим в них, утворюючи філософський фон їх розвитку. Філософування – діалогічне смислотворення, що стосується того головного і основного, з чим пов'язує своє життя людина.

І річ не в тому, які засоби філософування використовували перші філософи і в якій формі вони виражали свої погляди, річ у тому, що вони виражали свій (особистий) погляд на світ, який затверджували в полеміці з іншими поглядами. Саме в цій діяльності смислотворення вони знаходили смисл свого життя. Для переважної ж більшості людей смислотворення – це не мета, а засіб для життя, це передумова самого життя. Тут якраз і міститься принципова відмінність між філософом-професіоналом і філософуючою людиною. Якщо для професійного філософа утворення нових сенсів є кінцевою метою його діяльності, то для філософуючої людини утворення сенсу – це ланка у формуванні програми її життєдіяльності. Тут і виникає питання про співвідношення філософа-професіонала і філософуючої людини. Видається очевидним, що обидва вони цілком можуть обійтися один без одного. Але тоді виникає наступне питання: чи має смисл професійне смислотворення філософа-професіонала в єдиному цілому культури, якщо воно обмежене тільки вузькими межами його особистості або навіть межами (знову-таки достатньо вузькими) професійного цеху філософів? Адже культура утворює в своєму просторі місце для філософії не тільки і не стільки заради того, щоб в ньому ці смисли народжувалися і, не виходячи за його межі, гинули або консервувалися в історії філософії. Якщо філософія «існує тільки для тих, хто сам нею займається, для авторів філософських досліджень або хоч би тільки для читачів Канта або Гегеля», то тоді «заняття філософією є справа, можливо, і цікава, але непохвальна, тому що егоїстична» [5, с. 166]. Знаменита «Притча про печеру» Платона закінчується розповіддю про четверту сходинку, про спуск звільненого назад в печеру до тих, хто там все ще закутий. Звільнений повинен тепер теж відвести їх від їх неутаємненого і привести до найнеутаємненішого. Але визволитель відчуває себе в печері вже не на своєму місці. Йому загрожує загибель під владою пануючої там істини, тобто домагання низької «дійсності» на свою єдиність. Але саме з цим Платон пов'язує сутність пайдейї як подолання неосвіченості і навчання (підготовку до) нового життя.

Культура створює місце для філософії, сподіваючись з її допомогою зробити те, що не в змозі зробити ані міф, ані релігія, ані наука і т.д. Іншими словами, філософія і філософ лише тоді відповідатимуть своєму поняттю, коли результат їх діяльнісних зусиль матиме смисл для культури в цілому або (щонайменше) він буде відомий і зрозумілий людям культури. У своїй професійній діяльності філософ може (повинен) використовувати будь-які професійні засоби, але результат його діяльності повинен бути донесений до людей культури. Інакше це професійне смислотворення не має ніякого культурного смислу. Місце філософії в культурі – це місце зустрічі-діалогу різних смислів між собою, а також діалогу всіх їх разом з цілим культурі сучасності.

Залежно від відповіді на питання про те, що таке філософія, формуватиметься і ставлення до наявної різноманітності в філософії. Чи то вона оцінюватиметься як її природний стан, чи то як таке, що характеризує недолік в її розвитку і, отже, повинно бути подолано.

Раз виникнувши, місце філософії в культурі залишається постійним (як саме місце), але залежно від потреб культури на різних етапах її розвитку воно набуває різних формальних і змістовних характеристик. До речі, внутрішня змістовна різноманітність того, що наповнює це місце, одним з джерел має те, що сюди іноді «зноситься» все, що в ту або іншу епоху не «вписується» в існуючі рубрикації культури. Це ще одна характеристика цього місця, і це може бути темою цікавого спеціального розгляду. Тут криється відмінність філософії від літератури, яка має як би більшу самостійність у формуванні свого матеріалу. Скажімо, молодші літературні жанри (листи, шляхові замітки, щоденники) раніше не вважалися літературою, тепер вони включаються в її зміст.

Поява простору філософії в культурі є ні чим іншим, як «відповіддю» на «виклик» культури на тому ступені її розвитку, який характеризується складністю і множинністю, з якими вже не в силах «упоратися» міфологія і релігія. Місце філософії в культурі виникає на перетині її об'єктивних тенденцій (множинність і різноманітність) і необхідності людини в особистісному виборі. Коли місце центру в культурі займає не норма, а людина, мисляче і відчуваюче Я, воно має потребу в індивідуальній програмі життєдіяльності і потребує вільного смислотворення як основи цієї програми. Тією мірою, якою філософія викликається до життя самою культурою, що потребує саме такого способу смислотворення, такою мірою можна говорити про своєрідну «волю культури до філософії».

Філософування як спосіб смислотворення, як обробіток, культивування індивідуального духу є, по суті, рефлексією над інтенціями феноменального світу людини. У своєму трансісторичному бутті воно не може бути представлено інакше, окрім як індивідуальним чином. Філософування є безперервною рефлексією над основоположними інтенціями феноменального світу людини, які є різноманітними біографічно і ситуативно. Множинність інтенціональних світів породжує феномен множинності індивідуальних філософувань. Сміємо наполягати, що поліфонізм і множинність філософування – це природний стан його буття в умовах множинності культури. І по відношенню до множинності як принципу буття філософії в культурі повинен дотримуватися принцип презумпції у відсутності злої волі або наміру філософів. Це не недолік філософії, це природне її здійснення в культурі. Визначення ж філософії як діалогічного способу смислотворення – це: по-перше, відмітна особливість саме філософського смислотворення, для якого культура виділила в своєму просторі місце, де різні смисли могли б в діалозі випробовувати себе; по-друге, цей індивідуалізований, плюралістичний і поліфонічний світ філософії з хаосу перетворюється на космос, тобто набуває впорядкованої структури і певної архітекτονіки саме завдяки гармонізуючим зусиллям діалогу.

Література:

1. *Давыдов Ю. Н.* Античность как предмет исторической социологии // Античная культура и современная наука. – М.: Наука, 1985. – С. 286-291.

2. *Кант И.* Критика чистого разума // Кант И. Сочинения в шести томах. Т. 3. – М.: Мысль, 1964. – 799 с.

3. *Мерло-Понти М.* В защиту философии / Пер. с франц. – М.: Издательство гуманитарной литературы, 1996. – 248 с.

4. *Маркс К.* Передовица в №179 «Kölnische Zeitung» // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. 2-е изд. – М.: Политиздат, 1955, Т.1. – С.93-113.

5. *Соловьев В. С.* Лекция «Исторические дела философии» // Мир философии: Книга для чтения. В 2-х ч. Ч.1. – М.: Политиздат, 1991. – С. 166-175.

6. *Ясперс К.* Всемирная история философии. Введение /Пер. с нем. – Спб.: Наука, 2000. – 272 с.